Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri

Ahmet Yaşar Ocak

Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünde tamamladıktan sonra Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde master ve Strasbourg Üniversitesi Türkoloji Bölümünde de doktora yaptı. Halen Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde öğretim Üyesi olan Ocak, özellikle heterodoks İslam'a dair çalışmaları ile tanınıyor. Ocak'ın 1980'den beri yayımlanan eserlerinin arasında *Babailer İsyanı, Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İslam Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır İlyas Kültü, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler, Kültür Kaynağı olarak Evliye Menakıbnameleri, Türk Folklorunda Kesikbaş, Türk Sufiliğine Bakışlar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, Türkler, Türkiye ve İslam ve Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* bulunuyor.

ARKA KAPAK

Ahmet Yaşar Ocak'ın bu incelemesi, onun "kitabi"-"ortodoks" İslamiyet dışındaki Müslümanlık anlayışları ve pratikleri hakkındaki araştırma zincirinin önemli halkalarından birini oluşturuyor. *Türkler, Türkiye ve İslam* ve *Türk Sufiliğine Bakışlar*'dan bildiğimiz kuramsal bakışı ayrıntıya indiren bu usta zanaatkar ürünü çalışma, "Anadolu heterodoksisi" tarihine değerli bir katkı sunuyor. Kitapta, eski Türk inançlarının, şamanizmin, Uzak Doğu ve İran dinlerinin, Hıristiyanlığın, Yahudiliğin, putperestliğin İslam öncesi dönemde Türk topluluklarını nasıl etkilediği ve İslam sonrasında hangi motifleri miras bıraktığı üzerinde duruluyor. Dönemler ve dinler boyunca hayat eden kültlere doğaüstü inanışlara, sağaltma ritüellerine, "hayır" ve "şer" alametlerine vb. dikkat çekiliyor. Söz konusu motiflerin ve tarihsel mirasın izi, önemli Bektaşi menakıbnameleri boyunca sürülüyor. Hacı Bektaş-ı Veli, Hacım Sultan, Abdal Musa, Kaygusuz Baba, Seyyid Ali Sultan, Sultan Şecaüdidin, Osman Baba menakıbnameleri ve Babai hareketinin Menakıbname-i Kudsiye'si... Din tarihine sosyal tarihçilik perspektifiyle bakan Ahmet Yaşar Ocak, dinsel kültürleri tarihsel ve toplumsal arka planları ve karmaşık etkileşimleri içinde tahlil ederek, bu ülkeyi anlamak açısından vazgeçilmez bir pencere açıyor.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Yani bu kitap, İslami devir Türk metinlerinde İslam öncesi inançlara ait kalıntıları tespit ve yorumlama yolunda bir çalışma mahiyetindedir.

İşte bu kitap, Alevi ve Bektaşi inançlarının yalnızca belli bir etnik veya dini köken ve kültürün değil, Orta Asya'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir coğrafyanın ürünü olduğunu göstermek için yazıldı.

KAYNAKLAR

İslam dünyasında IX. yüzyıldan itibaren tasavvuf cereyanı görülmeye başladığı, XI. yüzyıldan beri de tarikatların teşekkül ettiği malumdur. Bu gelişmeye paralel olarak, bir velinin kehanetlerini anlatan kısa hikayeler demek olan *menkabeler* yavaş yavaş ortaya çıkmıştır.

İşte XIII. yüzyılın ikinci yansına doğru, Seyyid Ebu'l-Vefa Bağdadi (öl. 1105) tarafından kurulmuş olup Anadolu Türkmen çevrelerinde Baba İlyas-ı Horasani'nin' (öl. 1240) temsil ettiği Vefailik tarikatı içinde yeni bir bağdaştırmacı (senkretik) heterodoks akım meydana geldi. Babai hareketi adıyla niteleyebileceğimiz bir akım, XIV. yüzyılın başlarına kadar yarım yüzyıl boyunca gelişerek *Rum Abdalları* (Abdaalan-ı Rum) denilen zümreyi meydana getirdi. İlk Osmanlı hükümdarlarının da desteklerini sağlayan bu zümre mensupları, devletin kuruluş yılları boyunca fetihlerde ve İskan hareketlerinde de önemli işler gördüler.

XIV-XV. yüzyıl boyunca, esas itibariyle Yesevi, Hayderi ve Vefai tarikatları bünyesinde yer alan Kalenderi zümrelerinden bu sonuncusuna mensup bulunan Baba İlyas'ın halifelerinden olup büyük bir ihtimalle aynı zamanda Hayderi de olan Hacı Bektaş-ı Veli (öl. 1271) ananeleri etrafında toplanarak nihayet yeni bir tarikat şekline dönüşen Babai akımı, kendine isim babası olarak Hacı Bektaş'ı seçti ve böylece XVI. Yüzyılda Bektaşilik adını aldı.

Yeni menakıbnameler yazıldı ki, bunlara genellikle *Vilayetname* (Velilik kitabı) denildiği görülmektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu menakıbnamesinin en dikkat çekici özelliklerinden biri, ileride ilgili kısımda görüleceği üzere, Şamanist inanç motiflerinin çokluğudur. Fakat bunun yanında çok ilgi çekici bir yanı da Hacı Bektaş'ın, bazı menkabelerinin Kitab-ı Mukaddes'teki İlya ve Elişa Peygamberlerin kıssalarıyla çok yakın bir benzerlik göstermesidir. Hatta bizce buna benzerlikten öte, doğrudan doğruya uyarlama (adaptasyon) demek daha doğru olur.

Velayetname-i Koyun Baba Sultan'dan elde ettiğimiz bilgiler, Koyun Baba'nın, Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmancık'ta yaşamış ünlü bir Kalenderi şeyhi olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Ayrıca, mesela gerek Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, gerekse Hacım Sultan velayetnamelerinde Hacı Bektaş-ı Veli ile bağlantı kurulduğu halde, burada onun adının bir kere bile geçmemesi de, Koyun Baba'nın tıpkı Otman Baba gibi, Hacı Bektaş geleneği dışındaki, yani Haydari olmayan Kalenderilerden bulunduğunu düşündürmektedir.

Bektaşilik ve Alevilikteki İslam Öncesi İnanç Motiflerinin Kaynakları Olarak Türklerin Girdikleri Dinler

X. yüzyılın başlarında Maveraünnehir'de İslamiyet'i kabul eden Oğuzlar'ın yeni dini henüz tam anlayarak özümseyemediklerini çağdaş müşahitler kaydediyor.

Bizi belli ölçüde Şamanizm'e götürdüğü gibi, kitap boyunca görüleceği üzere, belki çok daha fazla Budizm, Maniheizm, Mazdeizm gibi vaktiyle İslamiyet'i kabulden önce Türkler'in mensup olduğu çeşitli dinlere, hatta Şamanizm öncesi eski Türk inançlarına götürmektedir. Ancak şunu unutmamak gerekir ki, başlangıcından günümüze kadar Anadolu'da bu muhtelif menşeli inançlar her yerde aynı nispet ve yoğunlukla görülmemiştir. Bunların bütün tazelikleriyle yaşama ve yayılma imkanını buldukları zümreler, çeşitli sebeplerle daha İslamiyet'in kabulünden itibaren kitabi İslam'ı özümseyememiş ve eski geleneklerini bütün tazeliğiyle sürdürmüş bulunan şehirleşmemiş topluluklardır. Yani daha ziyade köylü ve konar-göçer kesimlerdir.

Eski Türk İnançları

Ziya Gökalp ... Durkheim'in etkisiyle eski Türkler'in dininin totemizm ve Natürizm safhalarından geçtiğini sınırlı malzemesinden hareket ederek ileri sürmüştür. Fakat sonraları, eski Türkler'in daha gelişmiş bir dini sisteme sahip olduklarını düşünerek buna Toyunizm adı vermiştir. Ancak daha sonra bunun Budizm olduğu ortaya çıkmıştır.

W. Koppers, Samoyedler, Türkler ve Moğollar gibi benzer göçebe çoban toplumlarının üzerinde yaptığı araştırmalar sonunda, birbirinin aynı inançlara rastladığını, bunların hepsinde de Gök Tanrı inancına bağlı gök ve yer kültüyle, atalar ve tabiat kültlerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre bütün bu kavimlerde hayvan, özellikle at takdisi, kurban çeşitleri ve muhtelif tabiat kültleriyle ilgili törenler hep aynı mahiyeti göstermektedir. ... Orta Asya'daki en eski Türk topluluklarının inanç sistemlerinin atalar kültü, tabiat kültleri ve Gök Tanrı kültü olmak üzere üçlü bir din anlayışından ibaret kabul edilebileceğini göstermektedir.

Atalar Kültü

Ölmüş atalara duyulan dini saygı, onların hatıralarının ve eşyalarının bile takdisine yol açmış, bu yüzden Türkler ölülerini her türlü eşyasıyla birlikte gömmüşlerdir. İ. Kafesoğlu, Türklerin dışındaki kavimlerde bu inancın ataların yarı tanrı sayılmasına kadar vardırıldığını, ancak Türklerde böyle olmadığını belirtiyor.

Tabiat Kültleri

Şamanizm öncesi Türk inançları içinde önemli bir yeri de muhtelif tabiat kültlerinin işgal ettiği görülmektedir. Eski Türk topluluklarında tabiat kültlerinin, yer ve gök kültü olmak üzere ikili bir görünüm aldığı müşahede edilmektedir.

Gök Tanrı Kültü

Modern araştırmalar, Gök Tanrı kültünün, toprakla ilgisi bulunmadığı için göçebe, avcı ve çoban toplumlarda mevcut olabileceğini, dolayısıyla bu kültün kaynağının Asya bozkırlarında aranması gerektiğini göstermektedir.

Gök Tanrı -ve bu arada güneş- kültünün Alevilikteki Hz. Ali kültüyle sıkı sıkıya ne kadar bağlantılı olduğunu Irene Melikoff çeşitli yazılarında ve kitaplarında ortaya koymuştur. Ona göre Hz. Ali'nin Alevi inançlarındaki telakki tarzı, Gök Tanrıdan başka bir şey değildir.

Şamanizm'deki Gök Tanrı inancının, bizzat bu sisteme ait olduğunun kabul edilmemesi gerektiği inancındayız. Esasında Eliade'ın söylediği gibi bir büyü sisteminden ibaret olan Şamanizm için bu inanç çok üstün kalır.

Hemen bütün Orta Asya Türk toplumlarında çok köklü bir inanç olması sebebiyle, Gök tanrı kültünün etkisi, İslam sonrası dönemde dahi kendini göstermiştir.

Şamanizm
Sadece Şamanizm'in değil, genel olarak dinler tarihinin en yetkili mütehassısı sıfatıyla tanınan M. Eliade ... Şamanizm genel olarak kendisine şaman veya Kam denilen ve doğuştan gelen hususi birtakım kudretlerle mücehhez olup şiddetli bir psikopat kabiliyete ve güçlü bir kişiliğe sahip bulunan bir şahsın etrafında düğümlenen bir dini-sihri sisteme denmektedir. Şaman kelimesi, daha çok modern Batı literatüründe kullanılan bir kelime olup asıl kelime Kam'dır.

Budizm
Budizm herhalde Göktürklerde sadece hükümdar ve yönetici çevrelerle yüksek tabaka arasında tutunmuş olmalıdır. Bir ara Bilge Kaan'ın adeta Budizm'e ilgi duyduğunu, mabetler yaptırmayı tasarladığını fakat veziri Tonyukuk'un şiddetle buna karşı çıktığını ve hükümdarı ikna ettiğini biliyoruz. Bununla beraber halkın Budist olduğu ve eğer oldu ise yaygınlık derecesi hakkında hemen hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Nitekim hemen hemen bütün araştırıcıların bu noktada birleştikleri görülüyor.

Budizm'in Uygurlarda uzun bir müddet yaşadığı ve 762-763 yıllarında batıda iyice kuvvetlenen Maniheizmin resmen kabulüne kadar devam ettiği bilinmektedir.

Maniheizmin kabulünden itibaren X. yüzyıla kadar bu dine sadık kalan Uygurların X. Yüzyıldan itibaren yeniden Budizm'e döndükleri görülüyor. Yahut daha doğru bir ifadeyle, Manihizm'in resmi din olması sebebiyle bir müddet geri plana itilen Budizm, Uygurlarda yeniden güçlenmiştir. ... Barthold, Kaşgarlı Mahmud'un Divan'u Lügati't Türk'ünde Maniheizme değil Budizm'e ait ipuçları bulunmasından hareketle onun devrinde Uygurlarda Budizm'in yaygın olduğu kanaatini benimsemektedir.

Bu menkabeler İslamiyet'in kabulüne kadar halk arasında çok yayılmıştı. Türkler Müslüman olduktan sonra da belli ölçüde, Ahmed-i Yesevi (öl.1167) ve benzeri evliyanın şahsiyetlerine uygulanarak evliya menkabesi şekline dönüştürülmüştür. F. Köprülü, Maveraünnehir'de özellikle göçebe Türk toplulukları içinde yayılan Yeseviliğin, bunlar arasında eskiden beri mevcut, inanç ve geleneklere adapte olduğunu göstermiştir. O göçlerle Anadolu'ya gelip yerleşen Yeseviler vasıtasıyla Şamanist ve Budist kalıntıların buraya da nakledildiğini ortaya koymuştur.

Zerdüştlük, Mazdeizm ve Mazdekizm
Sasani İmparatorluğundaki dini mücadeleler sırasında resmi din Zerdüştilik karşısında İran'da barınamayan Maniheizm ve Mazdekizm gibi, Zerdüştiliğe bir sosyal tepki olarak doğan İran dinlerinin mensupları, daha önce Zerdüştiliğin yaptığı gibi, İran-Çin kervan yolları vasıtasıyla çeşitli

Orta Asya ve bu arada Türk topluluklarının bulunduğu memleketlere sığınarak kendi inançlarını yaymaya başladılar. Bunların yaydıkları dinler arasında Türklere en evvel nüfuz edenler, Zerdüştilik ve kronolojik olarak Maniheizmden önce ortaya çıkan Mazdeizm'dir.

Abbasiler zamanında VIII. - IX. yüzyıllarda Horasan ve Maveraünnehir bölgelerinde cereyan eden birtakım olaylar, Zerdüştiliğin Türkler arasında, pek de küçümsenmeyecek bir taraftar kitlesi toplayabildiğini göstermeye yarar niteliktedir.

IX, X, XI. ve hatta XII. yüzyıl İslam coğrafyacıları, Kırgızlar, Kimekler, Macarlar ve benzeri Türk topluluklarında, ateşe ibadet edildiğini ve ölülerin yakıldığını kaydetmek suretiyle, adını anmadan, Mazdeizmin mevcudiyetini haber vermektedirler. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere, Mazdeizmin ana esası ateş ibadeti olup ölü yakma adeti de bu dinin gereklerinden sayılmaktadır.

VIII. – IX. yüzyıllarda, Abbasi hakimiyetindeki Horasan ve bilhassa Maveraünnehir'de meydana gelen bir seri isyan, Zerdüştilik ile beraber Mazdekizm'in de buralarda yaşayan Türk topluluklarında hayli taraftar topladığını ortaya koymaktadır.

Bilindiği üzere, Emevi Devletinin yıkılıp Abbasi hanedanın işbaşına gelmesinde en büyük hisse, Horasan'da başlattığı ihtilalle Ebu Müslim Horasani'ye aitti. Bu konumunun sağladığı birtakım avantajlar, Ebu Müslim tarafından bol bol kullanılıyor, kendisini bağımsız harekete sevk ediyordu. Onun gittikçe bir tehlike haline geleceğini gören halifelik makamı, adı geçenin ortadan kaldırılmasını devletin selameti için gerekli bulmuştu. Nitekim Ebu Müslim 755 tarihinde ortadan kaldırıldı. Onun öldürülmesi, Horasan ve Maveraünnehir'de VIII. ve IX. yüzyıllar içinde birbirini takip eden ve Abbasi Devleti'ni yıllarca uğraştıran birtakım isyanların patlak vermesine sebep oldu, ki bunlar temelde eski Zerdüşt ve Mazdekist çevrelere dayanıyordu.

Bu olaylar hakkında bilgi veren kaynaklar, başta bizzat Ebu Müslim'in kendinin yönettiği ihtilal dahil, hepsinde de Horasan ve Maveraünnehir'deki Zerdüşt ve Mazdekist Türkler'in payına işaret etmektedir.

Sonuç olarak denebilir ki, gerek Zerdüştlük gerekse Mazdekizm, Türkler içinde geniş bir taraftarlar kitlesi elde edebilmişti. Biraz mübalağalı olmakla birlikte, Üstad-ı Sis'in etrafına üç yüz bin Zerdüşti Oğuz Türk'ünü toplayabilmesi, bu taraftarlar tabanının ne kadar geniş olduğunu gösterecek niteliktedir. Zerdüştilik ve Mazdekizm'in Oğuzlar arasında mevcudiyetinin tespiti, bilhassa Anadolu açısından önem kazanmaktadır. Zira İslamiyet'in kabulünden sonra da göçebe kabileler arasında hala kalıntıları bulunan Zerdüşti ve Mazdekist etkiler, daha ziyade Oğuzlar vasıtasıyla buraya nakledilmiş olmalıdır. Bu nakil işinde kısmen de Halaç ve Karluklar'ın payı düşünülebilir.

Maniheizm

Göçebe geleneklerine göre, yardımın karşılığı olarak şehrin yağma ettirilmesi gerekiyordu. Uygurlar buna uyarak yağmayı gerçekleştirdiler; fakat Ötüken'e dönmeyip kısa bir müddet için orada yerleştiler. İşte onların bu geçici ikametleri, Maniheist misyonerlerle tanışma ve onların dinini öğrenme fırsatını sağlamıştı. Maniheizme büyük ilgi duyan ve ihtida etmek isteyen Böğü Kağan, 763 yılında bu dini öğretecek rahipleri de beraberine alarak Ötüken'e döndü. Böylece o, hem kendi Maniheizm'i kabul ediyor, hem de çevresindekilere kabul ettiriyordu. Bu suretle yeni din, Uygur Devletinin resmi dini olmuştu. Yalnız bunun ilk zamanlarda tabiatıyla Böğü Kağan ve

çevresine münhasır kaldığı ve halka inemediği bir gerçektir. Bununla beraber, Maniheizm Uygur devletinin resmi dini olmakla doğuşundan bu yana ilk defa bir devletin desteğini sağlamış bulunuyordu.

Şüphesiz ilk zamanlarda et yiyen göçebe ve savaşçı bir toplumun, et yemeyi ve adam öldürmeyi yasaklayan bu şehirli dinine alışması pek kolay olmamıştır.

Uygurların Maniheizme girdikten sonra zindeliklerini ve savaşçılıklarını yitirdiklerini dile getiren satırlara rastlanmaktadır.

Her ikisinde de Maniheizmin ana unsuru olan nur (ışık) motifinin ne kadar kuvvetle vurgulandığını görmemek mümkün değildir.

Hıristiyanlık

432 yılında toplanan Üçüncü Efes Konsilinde sapkınlıkla itham edilen İstanbul Patriği Nestorius'un fikirleri etrafında teşekkül eden Nesturilik, kısa zamanda taraftar toplamaya yüz tuttu. Bundan çekinen Bizans hükümeti, bu yeni mezhep mensuplarını şiddetli takibat ve cezalara uğratmaya başladı. Bunlar, nispeten kontrol ve takibattan uzak olan Doğu ve Güney Doğu Anadolu taraflarına kaçtılar. Fakat İmparator Zenon devrinde (435-457) bu takibat ve baskılar sıklaşınca, belirtilen yerlerde de barınamaz hale gelen Nesturiler, İran topraklarına geçtiler.

644 yılına doğru yazılmış bir Süryani kroniğinin verdiği bilgiye göre, bu sıralarda Merv metropoliti olan Elie'nin gayretiyle, Maveraünnehir'in İran sınırlarına yakın taraflarında bir kısım Türkler, Hıristiyanlığı kabul etmişlerdi.

Sasani İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, İran'a hakim olan Araplar, Emevi dönemine rastlayan bu devirde burada hayli fetihler yapmışlardı. İran'da ve burada bulunan Nesturiler, kısmen İslamiyet'e yakın inançları sebebiyle Araplar tarafından müsamaha ile karşılanıyorlardı.

Hıristiyanlığın Türklerde kitleler halinde rağbet gördüğü asıl saha, Doğu Avrupa ve Balkanlar'dır. Anadolu'ya intikal eden Hıristiyan Türk nüfusunu teşkil etmesi bakımından asıl bizi ilgilendiren bu sahalarda yaşayan Türklerdir. Bunların Peçenekler, Uzlar (Oğuzlar) Kumanlardan (Kıpçak ve Kun) ibaret olduklarını biliyoruz. Bu üç gurubun Doğu Avrupa topraklarına göçü birbirleriyle alakalıdır.

Peçenekler IX. yüzyılın ortalarından Volga dolaylarından Karadeniz'in kuzeyine, oradan da Bizans sınırlarına kadar gelip yerleşmişlerdi. Bunlar bir müddet sonra Bizans'ın hizmetine girerek Hıristiyanlığı kabullendiler. Uzlar da onların peşinden Bizans sınırlarına gelmişlerdi. Bunlar, Volga ötesi Oğuzları'nın bir bölümünü teşkil ediyorlardı. Bizanslılar tarafından Kumanlar olarak zikredilen Kıpçak ve Kunlar ise, Doğu Avrupa'da Uzlarla aynı devirde görünmüşlerdi. Bunların da Balkanlar'a indikten sonra Hıristiyanlığa geçtikleri anlaşılıyor. Nitekim Mervezi, Kunlar'ın Nesturi olduklarını kaydediyor.

Bu Hıristiyan Türkler'in 1071'deki Malazgirt Savaşı sırasında Büyük Selçuklular safına katıldıkları bilinen gerçeklerdendir. Bizans topraklarında yaşayan bu Hıristiyan Türklerin Anadolu Selçuklu döneminde bu tarafa geçip ihtida ettikleri de bilinmektedir.

Musevilik

Eldeki tarihi kayıtlara göre, Museviliği resmi din olarak kabul eden tek Türk devleti, Hazarlarınkidir. VII-IX. yüzyıllarda Doğu Avrupa sahasında ilk muntazam Türk devletini kurmuş olan Hazarlar, daha önceleri Hun İmparatorluğuna tabi idiler. Bunların Atilla'nın zamanında aşağı Volga boylarında yaşadıkları görülüyor. Bunlar VII. yüzyılda İran'dan Kafkasya'yı da zaptetmişler ve iyice kuvvetlenerek X. yüzyılda bile Abbasilere ve Bizans'a karşı kendilerini koruyabilmişlerdir.

İlk önce Şamanizme mensup olan Hazarların Bizans İmparatorluğunda takibat ve baskılara uğrayan Yahudilerin gelmesi sonucu başlayan yoğun propagandaları takiben VIII. yüzyılda Museviliği tanıdıkları anlaşılmaktadır.

Bir rivayete göre, Müslüman devletlerin birinde bir havranın yıkıldığı haberini işiten Hazar hükümdarı, 922 tarihinde İtil şehrindeki bir cami minaresini yıktırmıştı.

Putperest ve Hıristiyan Anadolu Kültürü

Yerleşik hayatı çoktan benimsemiş olan şehirli ve kısmen de köylü Türkler, köklü bir İslam kültürü almış olarak yeni memleketlerine yerleşmişlerdi. Göçebeliği henüz sürdürenler ve kısmen köylüler ise, genel planda İslami bir cila altında yine eski kültürlerini ve inançlarını koruyorlardı.

Anadolu, Roma hakimiyeti döneminden önce ve bu hakimiyet esnasında, ilk çağların binlerce kökleşmiş, yerli, Grek, Pers ve özellikle Mezopotamya kültürlerinin değişik etkileriyle gelişerek kendisine has bir biçim almış, ileri seviyede putperest kültür yaşayan bir ülkeydi.

Anadolu'da Hıristiyanlık yalnız yerli putperest kültlerle değil, İran kültür ve inançlarıyla da mücadele etmek zorunda kalmış ve bütün bunlar, Türk öncesi Anadolu kültürünün ve bu arada dini inanç ve geleneklerinin oluşmasında kendilerine göre birer paya sahip olmuşlardır. Türkler XI. Yüzyıldan itibaren peyderpey buraya yerleşmeye başladıklarında, işte böyle bir kültür ve inanç ortamıyla haşır neşir olmak durumunda idiler.

Hem uzun zamandan beri Selçuklu hakimiyeti altında bulunan Orta Anadolu'da, hem de durmadan değişen uç mıntıkalarında Müslim ve gayri Müslim ahali devamlı temas halindedir. Bunun sonucu birtakım ihtidaların vuku bulduğunu tahmin etmek zor değildir.

Anadolu'nun Türkleşmeye başladığı XI. Yüzyıldan başlayarak devam eden bu karşılıklı muhtelif temasların, Müslim ve gayri Müslim halk arasında yoğun bir kültür alış verişine yol açtığı şüphesizdir. ... Türkler Anadolu'ya iptidai bir kültürün temsilcisi olarak değil ... o zaman bütün hayatı kucaklamış İslam medeniyetinin eski Türk kültürü ile terkibini yaparak zamanına göre oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmış, bir toplum olarak ayak basmıştır. ... O dönemde İslam medeniyeti henüz bütün teferruatı ile hem Batı, hem Doğu Hıristiyan medeniyetinden daha üstün bir seviyede olduğu gibi, siyasal üstünlük de o tarafta idi.

Bununla beraber, halk seviyesinde, günlük hayat tarzı, bazı adetler ve gelenekler, bir kısım inançlar konusunda günümüze kadar yaşayan birtakım etkileri inkar etmek kabil değildir. ... Özellikle İslamiyet'i iyice kavrayamamış ve sindirememiş göçebe ve yan göçebe çevrelerle, bazı şehir, kasaba ve köylerde bu kültler, inanç ve uygulamalar, bu arada ziyaretgahlarla ilgili menkabeler zamanla benimsenerek İslamileştirildi.

ESKİ TÜRK İNANÇLARI KAYNAKLI MOTİFLER (TABİAT KÜLTLERİ)

Bir kültün mevcudiyeti ancak şu üç şartın bir araya gelmesiyle tespit edilebilir: a) Külte konu olabilecek bir nesne veya şahsın mevcudiyeti, b) Bu nesne veya şahıstan insanlara fayda yahut zarar gelebileceği inancının bulunması, c) Bu inancın sonucu olarak faydayı celb, zararı def edecek ziyaretler, adaklar, kurbanlar ve benzeri uygulamaların varlığı.

Dağ ve Tepe Kültü

Hacı Bektaş Sulucakaraöyük'e geldiği zaman, köye yakın olan bu tepeye çıkmış, oradaki bir mağarayı kendine devamlı inziva yeri olarak seçmiştir.

Her boyun ve her oymağın kendine ait mukaddes bir dağı olduğu gibi, bu boy ve oymaklardan oluşan birliklerin de ortak mukaddes dağları vardı.

VII. yüzyılda Göktürkler dahil bütün Türk boyları meşhur Ötüken adındaki ormanlı dağı mukaddes tanıyorlardı ve hakanın çadırı buradaydı.

XI. Yüzyılda Kaşgarlı Mahmud da, putperest Türkler'in tabiatta gördükleri her ulu varlığı, bu arada özellikle yüce dağları ve tepeleri devamlı takdis ve bunlara secde ettiklerini yazar.

Dağ kültünün ilişkili olduğu ikinci kavram, ata kavramıdır. Buztağ Ata adını taşıyan dağ, bunun ecdat telakki olunduğunu gösterdiği gibi, proto Tunguzlar ve Mançular da, takdis ettikleri dağın kendi ataları olduğunu kabul ediyorlardı.

Anadolu'da böyle takdis edilen dağlara bilhassa Bektaşi ve Kızılbaş toplumlarında sık rastlanmaktadır. Hacıbektaş'taki *Arafat Dağı*'ndan başka, Kırıkkale yakınlarında, Hasandede Köyü'nün yanında bulunan *Denek Dağı* bunlardan birini teşkil eder.

Bingöl Dağları üzerindeki *Kaşkar Tepesi,* yakın zamanlara kadar civarın bütün Kızılbaş Kürt köyleri tarafından takdis edilmekteydi.

Bir defa kült konusu olan dağların çoğu gerçekte coğrafi manada dağ değil, yüksek tepelerdir. Bunların pek çoğunun üzerinde bir yatır bulunmaktadır. Ziyaretler, sunulan adak ve kurbanlar ve öteki işlemler, kısaca kült merasimleri hep bu yatırların etrafında cereyan etmektedir. Fakat işin ilgi çekici yanı, ... bu yatırların pek çoğunun kimliklerini tespit etmenin mümkün olmamasıdır. Genel olarak bu yatırlar bir şahıs adı yerine Nohutlu Baba, Çamlık Baba gibi, üzerinde bulundukları dağın veya tepenin adıyla anılmaktadır.

Dolayısıyla tepe üstündeki bu yatırların büyük bir kısmının gerçek yatırlar olmayıp bölgedeki dağ kültünün bir evliyanın şahsında sembolleştirilmesinden ibaret bulunduğu sonucuna varmak doğru görünüyor. O zaman, eldeki örnekler göz önünde bulundurularak İslam öncesi devirde dağ ve tepelerde mevcut olduğuna inanılan üstün güç veya ruhların İslami devirde böyle kimliği meçhul evliya haline dönüştüğünü kabul edebiliriz.

Taş ve Kaya Kültü

Kanaatimizce bu menkabeler, esasında zaten takdis ve ziyaret olunan bahis konusu kayaların takdisine zahiri bir sebep olarak mütalaa edilmelidir. Hatta, bunların belki de Bektaşilikten önce

bölge halkı arasında böyle bir külte konu teşkil ettiği ve sonradan Bektaşi ananesinin meydana gelişi sırasında, Hacı Bektaş'a izafe edilerek kendine mal edildiği dahi düşünülebilir.

Şüphesiz, çok eski zamanlardan ben tabiattaki çeşitli cansız varlıklar içinde daima, varlığın en devamlı biçimde sürdürenleri insanın dikkatini çekmiştir. Bu itibarla, dünyanın neresinde olursa olsun, tabiatın ortasında bütün haşmetiyle duran iri bir kaya veya göğe doğru yükselen muazzam bir granit kütlesi, eski insanın yerine göre hayretini, yerine göre dehşetini celp etmiştir; dayanıklılığı ile de sonsuza kadar var olabilmenin adeta sembolü gibi görünmüştür. ... Eliade, taşların ve kayaların, madde olarak tapınma konusu olmadıkları kanaatindedir. Ona göre, ilkel insan, taşa yahut kayaya değil, onda varlığını sandığı iyilik ve kötülük doğurabilecek "şey"e tapmıştır. O ,halde kült konusu olan, taş ve kayanın bizzat kendisi değil, o "şey"dir.

Pek çok bölgede Sünni ve Kızılbaş kesimlerde takdis edilen taş ve kayalara rastlanabilmektedir. Mesela Kırıkkale'nin Hasandede Köyü'ndeki camiin duvarına yerleştirilmiş olan irice bir taş, bölge Kızılbaşları tarafından ziyaret edilip büyük bir saygıyla takdis olunmaktadır. Dersim Kızılbaşları, sabahleyin güneşin ilk ışıklarının vurduğu kayaları öpmekte ve bunların kutlu olduğuna inanmaktadırlar. Afyon'un Kalecik Köyü yakınındaki oyuk bir kaya, yanında hiçbir mezar olmadığı halde Sarı Çoban Dede adıyla anılmakta ve kendisine ziyaretler yapılarak şifa umulmaktadır.

Hacı Bektaş güvercin şeklinde Anadolu'ya uçup geldiği zaman Sulucakaraöyük'teki bir taşın üstüne konmuş ve ayakları bu taşa gömülmüştü. Hacı Bektaş bir gün dolaşırken, ayaklarıyla kerpiç çamuru yoğuran biri, ondan, eğer gerçek veli ise yakındaki bir kayayı ayaklarıyla yoğurmasını istemiş, o da kayanın üstüne çıkarak hamur gibi yoğurmuştu. Bu sebeple *Hamurkaya* denilen ve hala yerinde duran kayada inanca göre Hacı Bektaş'ın ayak izleri bulunmaktadır.

Bugün Anadolu'nun hemen her tarafında üzerinde Hz. Ali'nin atının ayak izleri bulunduğu söylenen ve bu yüzden takdis ve ziyaret olunan birçok kayalara rastlanmaktadır. ... Elbistan yöresindeki Kızılbaşlar ve Kurmançlar arasında Ali Kayası diye bilinir ve son derece mübarek sayılır.

Orta Asya'da Budist Türkler'in de üzerinde Buda'nın izleri olduğunu söyledikleri birtakım kayaları mukaddes addettiklerini biliyoruz.

O halde, *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*'deki menkabelerde ortaya çıkan taş ve kaya kültüyle ilgili motiflerin, eski Orta Asya'daki inançların devamından başka bir şey olmadığını söyleyebiliriz. ... Budizm, Hıristiyanlık ve İslamiyet'e girmeden önce zaten takdis olunan bu kayalar, zikredilen dinlere girdikten sonra üzerlerinde taşıdıkları sözde insan izlerinin Buda, Hz. İsa veya Hz. Ali'ye izafe edilmesi suretiyle yine takdise devam olunmuşlardır. Böylece, bu eski kült, yerine göre Budist, Hıristiyan yahut İslami bir çehre kazanmış olmaktadır. Bu, Orta Asya'da olduğu gibi Anadolu'da böyledir.

Ağaç Kültü

Evliya Çelebi'nin "ağaca ibadet eden ademi kavmi" diye hayretle zikrettiği Karakoyunlu Türkmenleri, takdis ettikleri ağaçların etrafında kalabalık sayıda mum yakarak ayin yapmakta,

ağaçlara demir parçalan asmaktadırlar. İnançlarına göre, kim ağaca demir takarsa, ağaç ona büyük faydalar sağlayacak, cehennemde yanmaktan korunacaktır.

Ağaç kültü muhtelif Kızılbaş toplulukları içinde daha ziyade Tahtacılar ve Yörüklerde yayılmış görünüyor. Tahtacılar, adlarından da anlaşılacağı üzere, geçimlerini ağaç kesmekle sağlayan kimselerdir. Bununla birlikte, onların ağaçlara büyük bir saygıları ve bağlılıkları vardır. Muharrem ayında ağaç kesmek şiddetle yasaktır. Hafta içinde salı günleri de ağaç kesilmez.

Yılın belirli zamanlarında, mesela temmuz, yahut ağustos ayı içinde Kurmançlara mensup çeşitli Kürt toplulukları, bayramlık elbiselerini giyerek kadınlı erkekli gruplar halinde, ilahiler ve dualarla bu ağaçları ziyaret etmekte, ayinler yapmaktadırlar.

Sünni halk arasında bu ağaçların yağmur duası, çabuk evlenme, hastalık tedavisi vs. çok çeşitli maksatlarla ziyaret edildiğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, Sünni halk arasında bu uygulamalarda dikkati çeken bir taraf vardır: Kızılbaş zümrelerdeki gibi belli zamanlarda yapılan özel ayin ve merasimler Sünnilerde tespit olunmamıştır. Bunun izahı herhalde, Sünni kesimde İslami telakkilerin daha etkili ve hazmedilmiş olması sebebiyle bu eski kültlerin daha çok zayıflatıldığı şeklinde olabilir.

ŞAMANİZM KAYNAKLI İNANÇ MOTİFLERİ

Bektaşi velilerinin sahip olduğu bu kabiliyetlerin yahut da başka bir deyimle kerametlerin bazılarına veya en azından benzerlerine, Kitab-ı Mukaddes ve Kuran-ı Kerim'de peygamber mucizeleri arasında rastlanır. ... Hz. Muhammed'in de bu motiflere benzer mucizelerine tesadüf edilebilir. ... Bu kerametler İslam dünyasında klasik ve çağdaş tasavvuf edebiyatında "Cenab-ı hakkın veli denilen sevgili kullarına ihsan ve inayeti" şeklinde değerlendirilmiştir.

Hele söz konusu kimseler, yani nakledilecek olan menkabelerin kahramanları, Hacı Bektaş, Hacım Sultan, Abdal Musa ve diğerleri gibi, Müslüman olmakla birlikte izleri bir türlü silinememiş Şamanist vs. geleneklerin hakim olduğu bir çevreden çıkma Türkmen babaları olunca, bu motiflerde esas unsur olarak Şamanizm'i görmek tabii hale gelecektir. Şimdi bu motifleri sırasıyla incelemeye geçebiliriz.

Sihir ve Büyü Yapmak

XIII. yüzyılda Anadolu'ya muhtelif güçlerle gelip yerleşen Türkmen babalarının, eski Türk Şamanlarının İslamileşmiş şekilleri olduğu eskiden beri bilinmektedir.

Şamanların temel görevlerinin ve özelliklerinden birinin, sihirbazlık ve büyücülük olduğu, Şamanizm hakkındaki en eski araştırmalardan beri malumdur. Bunun sebebi Ohlmarks tarafından şöyle açıklanmıştır: Sibirya ve Orta Asya gibi iklimi sert olan yerlerde ve genellikle tabiat şartlarının insanlara hakim olduğu bölgelerde, tabiata hükmedememenin, ilkel insanlarda isterik tepkilere sebebiyet verdiği görülmektedir. Bu tepkiler, özellikle hassas bünyelerde ortaya çıkmakta ve bunlar sihirbaz din adamı görevini yüklenmektedir. İşte eski sihirbazlar böylece yerlerini Şamanlara bırakmışlardır; Şamanlar da sihirbazlık hüviyetini böyle yüklenmişlerdir.

İbn Sina(öl. 1037), *el-İşarat* adındaki eserinin ruhi tecrübelerden bahseden onuncu ve aynı zamanda sonuncu babında, *arif* adıyla eski Türk Şamanlarını ele almakta ve bunların sıkı ruhi tecrübe ve bedeni riyazatlardan geçtikten sonra sihir, büyü ve emsali başka kimselerin beceremeyeceği birtakım kabiliyetler kazandıklarını anlatmaktadır.

Altaylı Şamanistlerin inanışlarına göre, gerçek Şamanlar hokkabaz değildir. Bu bakımdan sihirbazlık bilen ama ayin sonrasında vecde gelemeyen Şamanlara şarlatan gözüyle bakılmaktadır. Gerçek Şamanın vecd ve istiğrak haline girebilen kişi olduğuna inanılmaktadır.

Baba İlyas ve müritleri de, böyle sihir ve büyü yapmasını bilen bir Türkmen babasıydı. Onun baş halifesi Baba İshak'ta da yine sihir ve büyü yapan, "muskalar" yazan, hastaları iyileştiren ve beraberliği bozulmuş karı kocaları birbirine bağlayan münzevi bir sıfatıyla kaynaklarda bahis olunur.

Ne var ki, sihir ve büyünün Müslümanlıkta kesin yasaklanması, Sünni çevrelerde Türkmen babalarının iyi gözle görülmelerine engel olmuş, bu yüzden çoğu defa büyücü manasına *cadü* kelimesiyle tavsif edilmişlerdir.

Hastaları İyileştirmek
Hastaları tedavi etmek, Şamanlığın ana görevlerindendir. ... Kendilerine *Sramana* veya *Şamana* denilen bazı Budist propagandacılar, uyguladıkları tedavi usulleriyle Şamanlar üzerinde etkili oldular ve onların da bu vazifeyi yüklenmelerini sağladılar.

Şamanist inanca göre, insanın vücudundaki ruh, kötü ruhların etkisiyle vücudu terk ettiği zaman hastalık meydana gelir. Ruh uçar gider ve yeryüzünde serseri bir şekilde dolaşır; çoğu defa kötü ruhların esiri olur. Eğer çok uzun zaman vücuttan ayrı kalırsa ölüler diyarına gider. Buna engel olmak için yapılacak şey, hastanın ruhunu tekrar kendi vücuduna sokabilmektir. Bunu ancak Şaman yapabilir.

Bugün Doğu Türkistan'da hastalık tedavisi için uygulanan Şamanist işlemler İslami bir kılıkta devam etmektedir. Altay Şamanlarının ayini, İslami dualar, peygamber ve velilerin isimleri karıştırılarak İslamileştirilmeye çalışılmıştır. *Perihan* (Farsça "peri çağıran") denilen bu Müslüman Şamanlar bu yolla kendilerini koruyabilmişlerdir.

Günümüzde Anadolu'da da aynı durum söz konusudur. Okuyup üflemek, ip bağlamak, muska yazmak vs. usullerle hastalık tedavi etmeye çalışan kimseler vardır. Halk arasında genellikle hoca diye tanınan bu şahıslar, gerçekte Şaman kalıntısı kimselerden başka bir şey değildirler.

Yüzlerce yıldan beri İslamiyet, Anadolu'da dahi Şamanizmin bu ana fonksiyonunu silip atamamıştır.

Gayp'tan ve Gelecekten Haber Vermek
Bir Şamanın üçüncü temel vazifesi, gaipteki şeylerden, gelecekte olacaklardan haber vermektir.

Menkabelerden anlaşıldığına göre, Yahya Paşa ve Otman Baba vecd ve istiğrak haline girdiklerinde ruhları bedenlerini terk etmekte, duruma göre kısa veya uzunca bir müddet başka yerlerde dolaştıktan sonra yeniden bedenlerine girmektedir. Ruh bu dolaşmayı yaparken

yerinde hareketsiz kalmaktadır. Bu olaylar, tamamen Şamanların sık sık gerçekleştirmeye çalıştıkları bir tecrübeden ibarettir.

W. Ruben, Şamanların bu transmigration halini Budizm'deki yoga ile ilgili görmektedir. Ona göre, yogilerde de istiğrak halinde aynı durum söz konusudur. Aslına bakılırsa Ruben'in bu görüşü, Eliade'ın Şamanizm'in önemli ölçüde budik etkilere maruz kaldığı hakkındaki görüşü ile beraberce mütalaa olunursa gerçekten yerindedir.

Ohlmarks ... Ona bakılırsa, cezbe ve vecd (extase) durumunda olan bir kimse, vücudunu aktif halde tuttuğu zaman da kendinden geçip başka yerlere gittiği intibaına kapılabilmektedir. Ancak onu seyredenler. Şamanın vücudu hareketsiz kaldığı için, gerçekten ruhunun bedenini terk ettiğine inanmaktadırlar. Ohlmarks bu hadisenin ancak arktik bölge Şamanizminde mümkün olduğunu, her Şamanın bu kabiliyete sahip bulunmadığını ileri sürmektedir.

XIII. yüzyılın ünlü Türkmen şeyhlerinden ve Sarı Saltık'ın halifelerinden olan Barak Baba'nın da bu şekilde vecd ve istiğrak haline girdikten sonra geleceğe dair birtakım kehanetlerde bulunduğu hakkında kaynaklarda haberler vardır. Bundan başka, Mevlana'nın da bir gün halvette iken bedenini terk ederek Bağdat'ta bir müddet dolaştığı, sonra yeniden cismine dönerek gördüklerini anlattığı rivayet olunur.

Göğe çıkarak Tanrı ile konuşup geleceği bizzat ondan öğrenmek her Şamanın yapabileceği bir iş değildir. Yalnız ve yalnız büyük Şamanların kudreti dahilinde bu işle ilgili sadece *Menakıbu'l-Kudsiye*'de iki menkabe vardır. Bunlardan biri, Baba İlyas'ın küçük oğlu Muhlis Paşa, öteki onun oğlu Aşık Paşa'ya dairdir.

Aşık Paşanın kerametlerini anlatan menkabelerden birinde de, tıpkı Hz. Muhammed'in miracı gibi, Allah katına çıkarak onunla bizzat görüştüğü, gizli alemleri baştanbaşa seyrettirildiği ve zahir batın her hususun bizzat Allah tarafından kendisine açıklandığı anlatılır.

Görüldüğü gibi her iki menkabede, her ne kadar yapılan,iş İslami bir hava içinde imiş gibi tasvir edilse de, hem Muhlis Paşa, hem de Aşık Paşa adeta Hz. Muhammed tarzında Allah ile vasıtasız temasa geçirilerek yapacakları işlere dair ondan talimat almışlardır. Hakikatte bu iki menkabede, göğe çıkarak Tanrı ile görüşüp ondan birtakım bilgi ve haberler alan Şamanların hüviyeti rahatça teşhis edilebilir.

Baba İlyas'ın verdiği cevap aynen şöyleydi: "Yarın Tanrı ile konuşacağım ve sizin hepinizin huzurunda size ve bana bu talihsizliğin neden eriştiğini soracağım." Görgü şahitliğine dayalı şu ifadeler, seyircilerinin huzurunda Gök Tanrı ile temasa hazırlanan bir Şamanın sözlerinden başkası olamaz.

Her iki olayda da, tanrı ile istediği zaman temas kurabilen üstün kabiliyetli iki din adamının siyasi iktidarı ele geçirme çabaları hakim motif gözüküyor. ... Ortaçağ Türk ve Moğol topluluklarında Şamanlar ekseriya kabile şeyhleriyle özdeşleştiriliyorlardı. Zira şefin her şeyi bilmesi, eski ataların ruhlarıyla olduğu kadar gizli güçler ve yeraltı ruhlarıyla da münasebeti olması gerekiyordu. Bunu da ancak Şamanlar yapabiliyorlardı. ... Sahip oldukları bu hem dini hem siyasi imtiyazlar yardımıyla ara sıra kendilerini kuvvetli hissettikleri vakit merkezi otoriteyi sarsma ve iktidarı kendi

ellerinde toplama teşebbüsüne geçiyorlardı. Teb-Tengri'yi ve Baba İlyas'ı harekete geçiren motif temelde işte buydu.

Altaylılarda ve Yakutlarda Şamanlar artık göğe seyahat işini temsili olarak yapmaktadırlar. Bunun için hususi birtakım merasimler uygulanmakta ve Gök Tanrıya "beyaz bir at" kurban edilmektedir, Şaman bu beyaz atın ruhunu göğe yollarken kendi ruhunun da Tanrı katına eriştiğine inanmakta, etrafında bulunanlara seyahati sırasında gördüklerini ve Tanrı ile neler konuştuğunu anlatmaktadır.

Tanrının İnsan Şeklinde Görünmesi (Antropofani)
Hulul inancı ile karıştırılmaması gereken bu Şamanist motif, tek bir menakıbnamede, *Menakıbu'l-Kudsiye*'de bulunmaktadır. Yine İslami unsurlarla gizlenmiş bu menkabe aynen şöyledir: ... Mirac hadisesinde Hz. Muhammed'e yapıldığı gibi "*inşirah-ı sadr*" denilen kalbin göğüsten çıkarılıp temizlenmesi ameliyesi Aşık Paşa'ya da yapılır.

Bu çok ilgi çekici menkabede Tanrının bir ihtiyar şeklinde göründüğüne dair eski bir Şamanist inanç, Hz, Muhammed'in miracına benzetilmekle İslami bir çehreye bürünmüş olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Günümüz Anadolu'sunda Kızılbaşlar arasında akaid ve ilmihal kitabı vazifesini gören meşhur İmam Cafer Buyruğu'nda da Tanrının insan suretinde görüneceği hakkındaki bu inancı bulmak kabildir.

Tabiat Kuvvetlerine Hakim Olmak
Eski Türkler arasında bu şekilde tabiat kuvvetleri üzerinde hakimiyet kurabilme telakkisi, İslamiyet'in kabulünden çok eskidir.

Tabiat kuvvetlerine hükmedebilme motifinin biraz değişik mahiyette İslami gelenekte de yer aldığını görüyoruz.

Görünüşte birbirlerine benzemekle beraber, peygamber mucizeleri tamamıyla ayrı mahiyette şeylerdir. ... Hacım Sultan ve Otman Baba, yıldırımları hasımları üzerine gönderir veya fırtınalar çıkarırken, tıpkı bir Şaman gibi hareket etmektedirler.

Mevlana bir gece medresenin damında otururken adeta Otman Baba gibi birden cezbeye gelerek şiddetli bir fırtına çıkartmış ve kuvvetli bir yağmur yağdırarak Konya'yı sellere vermiştir. O da bu haliyle sanki aleyhine dedikodu çıkaran şehir halkına bir ders vermek istemektedir. Bunda da aynı Şamanist geleneğin etkisini düşünmemek mümkün değildir.

Ateşe Hükmetmek
Bektaşi menakıbnamelerinde en sık geçen Şamanist motiflerden birisi de budur.

Eliade, ateşin yakıcılığına karşı koyabilme gücünün, Şamanizmin dışındaki bazı büyü sistemlerinde de görüldüğünü söylemektedir.

Moğol Şamanlarının ateşle olan bu ilgileri, 1258'de Hülagü'nun Bağdat'ı zaptından itibaren Rufailik tarikatına da geçmiş, bu tarihten sonra şuraya buraya dağılan Rufai dervişleri, Şamanlardan öğrendikleri uygulamaları göstermeye başlamışlardı.

Kemiklerden Diriltmek (İntermezzo)
Hacı Bektaş'a, yeni mürit olmuş bir adamcağız, onu ve öteki, müritleri evine yemeğe davet eder. Yemek için evinde ne kadar kuzusu varsa hepsini boğazlar. ... Dua biter bitmez kuzuların hepsi de dirilerek ayağa kalkarlar.

Bektaşi menakıbnamelerinden nakledilen her iki menkabede de kemiklerden dirilme inancı dile getirilmektedir, M. Van Bruinessen, Bektaşilerdeki bu inancın, aynen İran'da Ehl-i Hak Kürtler arasında da çok yaygın olduğunu tespit etmiştir.

Bu iki örnekle Müslüman ve Hıristiyan geleneğindeki yerini tespit edebildiğimiz kemiklerden dirilme inancının, başka dinlerde de mevcut olduğu anlaşılıyor. ... Eliade, iptidai dinlerde rastlanan kemiklerden dirilme inancının tipi bir Orta ve Kuzey Asya inancı olduğunu kabul etmektedir. Gerçekten bütün arkeolojik kaynaklar muhtelif Asya kavimlerinin çok eski zamanlardan beri iskelete büyük bir önem atfettiklerini ve kişinin yahut hayvanın yeniden dirilişinin bu sayede olacağını düşündüklerini gösterir mahiyettedir. Bu sebeple, insan veya hayvan öldüğü zaman kemiklerinin en ufak bir parçasının bile kaybolmamasına özen ve dikkat gösterilirdi.

İslam öncesi devirde Türkler ve Moğollarda kurbanların etleri yenildikten sonra kemikleri kırılıp parçalanmaz, büyük bir itina ile toplanarak ya gömülür ya da yakılırdı. Bu sürede o hayvanın gökte yeniden dirilerek Tanrıya ulaşacağına inanılırdı. Türk ve Moğollarda başka bir inancın teşekkül ettiği görülmektedir: Düşmanın tekrar dirilip güçlenmesine engel olmak, öldürüldüğü zaman cesedini dolayısıyla kemiklerini yakmakla mümkün olacaktır.

Bu inancın etkisiyle hareket eden Türkler ve Moğolların büyük düşmanlarının cesetlerini bazen gerekirse mezarlarından çıkararak yaktıklarına dair tarihte misaller bulunmaktadır.

Anadolu'da yaygın inanca göre, insanın kuyruk sokumunda bulunan kemiği asla çürümez. Çünkü kıyamet gününde insanlar bu kemikten dirileceklerdir.

Kadın-Erkek Müşterek Ayinler (Ayin-i Cem)
Rum Erenleri'nin Bacı denilen kadın velilerle bir arada oturup kalktıkları ...

Şamanİst Türklerin uyguladıkları bu kadınlı erkekli dini ayin ve merasimler, bilindiği üzere, Müslümanlığın kabulünden sonra da, özellikle göçebeler arasında devam etmiştir.

Kadınlı-erkekli bu ayinlerin eski İran'da da bir gelenek olduğu ve özellikle Maniheistlerin bu tip ayinler yaptıklarına dair tarihi haberler mevcuttur. Hatta Peuch'un bildirdiğine göre, bazı geceler yapılan kadın-erkek karışık bu ayinler dolayısıyla Maniheistlerin hasımlarınca dedikodular ve Türkiye'deki "mum söndü" hikayesine benzer asılsız rivayetler çıkarılmaktaydı.

Tahta Kılıçla Savaşmak

Bektaşi velilerinin ortak bir yanları da, tahta bir kılıca sahip olmaları, bununla yerine göre ejderha, yerine göre kafirlerle savaşarak onları öldürmeleridir. Bu motif, menakıbnamelerden başka Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarını anlatan ilk devir vakayinamelerinde bile vardır.

Şamanların ayin yaparken kullandıkları aletlerden birinin de tahta kılıç olduğunu gösteriyor. ... Yani tahta kılıç, şer kuvvetlerle mücadele için bir savaş aracıdır.

Görüldüğü üzere, tahta kılıç, hemen hemen XIII.-XV. yüzyıllarda yaşamış ve bir kısmı ilk Bektaşiler arasında kabul edilen adları geçen şahısların velilik yönlerinin yanında bir de gazilik tarafları olduğunu, kafirlerle mücadele ettiklerini gösteriyor. Hakikatte de bunların çoğunun ilk devir Osmanlı fetihlerine katılmış kişiler olduğunu bugün artık biliyoruz.

O devirde bu şekilde hudutlarda savaşan ve isimleri yazıya geçmemiş daha pek çok heterodoks derviş bulunduğunu düşünebiliriz. İşte tahta kılıç bunların adeta sembolü gibi olmuştur.

UZAKDOĞU VE İRAN DİNLERİ KAYNAKLI İNANÇ MOTİFLERİ

Tenasüh (Reenkarnasyon, Metampsikoz) İnancı
Genel ve kaba bir tarifle, öldükten sonra insanın ruhunun başka bir bedene intikal suretiyle hayatını sürdürmesi şeklinde ifade edilebilecek olan tenasüh inancı, eski dünyanın bazı yerlerinde değişik biçim ve anlayışlarda görülmüş çok eski bir telakkidir.

Musevilik ve Hıristiyanlık gibi büyük Monoteist dinlerde reddedilen tenasüh inancı, İslamiyet'te de kabul görmemiştir. Buna rağmen İslam tarihinde muhtelif heterodoks mezhep ve tarikatlarda geniş çapta yer bulduğu görülmekte, hatta bunların bazılarının temel doktrinini teşkil ettiği müşahede olunmaktadır. Mesela Ehl-i Rak (Aliilahilik) mezhebi, Yezidilik, Nusayrilik vs. böyledir. Türkiye'de ise özellikle Kızılbaşlık ve Bektaşilik, bu inanca geniş yer verir.

Böylece şeyhlerinin çok zamanlar evvel aynı yerlerde, yani Eskişehir dolaylarında Seyyid Battal Gazi olarak yaşadığını, şimdi de Sultan Şucauddin'in bedeninde zuhur ettiğini anlamış olurlar.

Hacı Bektaş'a ait menkabede ise, Hz. Ali'nin Hacı Bektaş olarak yeniden dünyaya geldiği belirtilmektedir.

Bektaşiler ve Kızılbaşlar, Hz. Ali'nin birçok kalıplarda her devir ve zamanda yeryüzünde mutlaka mevcut olduğuna inanmaktadırlar.

Bu iki tip tenasüh inancında aslında gizli bir hulul inancı da mevcuttur. Eğer dikkat edilirse yukarıda nakledilen nefeslerde bu gizli hulul, yani Allah'ın insan vücuduna girmesi telakkisi rahatlıkla sezilebilir.

Seyyid Battal donu, Adem donu, Ali donu vs. terkiplerde yer alan bu kelime, ruhun girdiği bedeni kastetmektedir. İran'da Ehl-i Haklar'da ruhun bu şekilde kalıptan kalıba girmesi don-be-don dolaşmak tarzında ifade edilmektedir. Türkçe'de de donuna girmek biçiminde kullanılmaktadır. İkinci kelime, *sır* terimidir. Ali sırrı, sırr-ı Muhammed, Ata sırrı vs. terkiplerde geçen bu kelime ise, beden değiştiren ruhu belirtmekte olup Bektaşi-Kızılbaş metinlerinde çok sık geçer.

Ayın hilal şeklinden başlayarak zamanla dolunay halinde en olgun biçimine girip giderek kaybolması gibi, ruh da hilal gibi bir bedende doğmakta, olgun yaşa gelmekte ve zamanı dolunca bedenin ölümüyle ondan çıkıp yepyeni bir başka bedende ortaya çıkmaktadır. Zahirde hangi biçimde görünürse görünsün ay aynı ay olduğu gibi, hangi bedene girerse girsin ruh da aynı ruhtur.

Zamanla Bektaşilik ve daha başka tarikatların içinde iyice işlenen tenasüh inancı bilhassa Kızılbaş zümrelerinde de temel inançlardan birini oluşturmuş, dolayısıyla Türk heterodoksisinin de ana unsurlarından birini teşkil etmiştir. Bundan dolayı XVI. yüzyılda Safevi propagandası, On iki İmam mezhebinde mevcut olmamasına, hatta reddedilmesine rağmen, tenasüh inancını kuvvetle işlemeye özen göstermiş, belki de bu propagandanın Anadolu'daki Türkmen çevrelerinde sağlam bir şekilde tutunmasında bunun önemli katkısı olmuştur. ... Hatayi mahlasını kullanan Şah İsmail'in ...

Bugün Tahtacılarda ve Kızılbaş Kürtlerde tenasüh inancı bütün cepheleriyle yaşamaktadır. Tahtacılarda, iyi bir insanın ruhunun, öldükten sonra başka bir insan bedeninde, kötü bir insanın ruhunun ise kötülüğünün derecesine göre bir hayvan bedeninde cezasını tamamlayıncaya kadar hayatını devam ettireceğine inanılmaktadır. Kızılbaş Kürtlerde de, Hak Muhammed Ali'ye iman edip de mürşide ikrar vermeyenler, dünyaya meyledip insanlara fenalık yapanlar, öldüklerinde hayvan donuna girip azap görürler.

Bu itibarla daha İslam öncesi devirde Budizm kanalıyla Türkler'e giren tenasüh inancının, atalar kültü ile kolayca bağdaşan bir nitelik taşıması sebebiyle tutunduğunu söylemek herhalde mümkündür.

Bazı araştırıcılar, özellikle hayvan kalıbına girme telakkisini göz önüne alarak Türklerdeki tenasüh inancını Totemizme bağlamakta ve bunun çok derin izler bırakarak Şamanizmin en kuvvetli unsurlarından biri haline geldiğini söylemektedirler. ... Türklerdeki tenasüh inancının kaynağı Budizm’dir.

Budizm'deki tenasüh inancı biraz yakından incelenecek olursa, aradaki büyük yakınlığı kolayca görmek kabildir. Üstelik dünya üzerinde tenasüh inancını doktrininin temeli yapmış ikinci bir din bulunmadığını da hatırdan uzak tutmamalıdır. ... VI. yüzyıldan itibaren Göktürkler ve daha sonra da Uygurlar arasında uzun zaman Budizm'in mevcudiyeti de düşünülürse, Türklerdeki tenasüh inancına başka bir kaynak aramak fuzulidir.

Budizm üzerinde yapılan çalışmalar, gerçekte bu inancın Buda'nın yaşadığı devirden çok eski zamanlarda Hindistan'da mevcut olduğunu ortaya çıkarmıştır. ... Buda'dan önce Brahmanlar bu inancı benimsemişler ve işlemişlerdir. Budizm teşekkül ederken, eski Hint inançlarından bir kısmını kendi bünyesine aldığı biliniyordu, ki tenasüh de bunlardan biriydi. Ancak Budizm bunu daha da geliştirip sistemleştirmiştir.

Budizm'in tenasüh telakkisine göre, ruhun ölümden sonra başka bir cesede girmesi kaçınılmazdır. O halde iyi işler yapan kimseler asla ölümden korkmamalıdır. Ancak kötülük işleyenler için durum farklıdır; çünkü onlar kalıp değiştirirken insan bedenine değil, her seferinde biri ötekinden kötü hayvan kalıbına girmek suretiyle cezalandırılacaktır.

İsmaililer ve Nusayriler arasında, hatta Yezidilerde de bu inancın mevcudiyeti birçok örnekleriyle biliniyor.

Bunlara göre insan ruhunun tekamülü, sürekli don değiştirmeye, yani *don-be-don* dolaşmaya bağlıdır. Bu, biraz Bektaşilikteki *devir* nazariyesine benzemekle beraber *devir* değildir. Zira devirde, insan ruhunun daha ilk yaratılışta cansız varlıklara, onlardan bitkilere, bitkilerden hayvanlara, hayvanlardan da insanlara intikal suretiyle en yüksek yaratılış biçimine doğru bir gelişme söz konusudur.

Hulul (Enkarnasyon) İnancı
Türk heterodoksisinin temel inançlarından biri de, hulul, yani, Allah'ın insan bedenine girmesi inancıdır.

Yani Cenabı Hak kendi kudretinin açığa çıkması ve insanlar tarafından tanınması için insan şeklinde görünmeyi uygun bulmuştur.

Aşık Paşanın sanki Cenabı Hakk'ın zuhur ettiği beden olduğu anlatılmak istenmiştir.

Hulul inancıyla ilgili asıl çarpıcı ifadeler *Vilayetname-i Otman Baba*'da bulunmaktadır. ... Yani cisim olarak yaratılmadan önce ruhlar aleminde insanlara "Ben sizin rabbiniz değil miyim?" şeklinde hitap edip onlardan "Evet, rabbimizsin" cevabını alan Allah'ın Otman Baba'da tecelli ettiğini gören Turnacı Baba, önünde secde yapmıştı. ... Otman Baba kendini gösterip şöyle bağırmıştı: "Ya bu söyleyen kimdir?" Bu sözlerin açıkça ifade ettiği üzere Otman Baba Allahın kendine hulul ettiğini belirtmek istiyordu; zaten gittiği her yerde kendinin ve müritlerinin tutuklanması da hep bu yüzdendi.

Hulul inancının, Tanrının insan olarak düşünülmesi demek olan antropomorfizmle bir alakası yoktur. Hulul inancı biraz incelendiğinde Budizm ve Zerdüştlükle yakın ilgisinin bulunduğu görülür.

Zerdüştlükte de buna benzer bir durum vardır. Esasen modern araştırmalar, geniş çapta Hint-İran inançlarının hakim bulunduğu bir muhit olan bugünkü Afganistan denilen bölgede doktrinini geliştiren Zerdüşt'ün, Budist unsurlardan bir kısmını kendi sistemine aldığını göstermektedir. ... Zerdüşt, adeta ortaya koyduğu inançların merkezini teşkil eden Ahura Mazda'nın yeryüzüne inmiş insan timsali kabul edilmektedir.

Meşhur Mukanna'ın da, Allahın kendisine hulul ettiğine inandığını biliyoruz. Mukanna'ya göre Allah önce Hz. Adem olarak yeryüzünde görünmüş, sonra Nuh Peygambere hulul etmiş, ondan sonra sırasıyla bütün büyük peygamberler vasıtasıyla Muhammed'e kadar gelmiştir. Hz. Muhammed'den Hz. Ali'ye hulul eden Allah, sırayla evladına ve nihayet Ebu Müslim Horasani'ye geçerek onun bedeninde yaşamış, en son olarak da kendi vücuduna hulul etmişti.

Mukanna'nın bu telakkisi ile yukarıda Otman Baba'nın sözleri, Kaygusuz Abdal ve Muhyiddin Abdal'ın nefesleri arasındaki yakınlık hatta aynilik sezilmeyecek gibi değildir.

Bütün bu menkabe ve nefeslerden bir sonuç çıkarılmak istenirse görülecek olan şudur: Ana inanç, Allah'ın önce Adem Peygamber olarak yeryüzünde göründüğü, sonra sırasıyla öteki büyük peygamberlerin (Şit, İdris, Nuh, İbrahim vs.) bedenlerinde hulul ederek en son Hz.

Muhammed'de zuhura geldiğidir. Hz. Muhammed'den Hz. Ali'ye, ondan evladına hulul eden Allah, daha sonra Şiilik tarihinin büyük isimlerini dolaşmış ve Hacı Bektaş'a gelmiştir. Hacı Bektaş'tan sonra ise, Bektaşiliğin takdis ettiği bütün büyük evliyayı dolaşarak onların vücutlarında hulul etmiştir. Bu hüviyetiyle bu telakkiye tecessüd, yani Allahın bir insan vücudunda cesetlenmesi de denilebilir. Otman Baba'nın sözleri, tam bir tecessüd ifadesidir.

Anlaşıldığı üzere, Allah'ın ruhu her insanın bedenine hulul etmez. Onun hulul edeceği bedenin hem maddi hem manevi bakımdan her türlü noksan, kusur ve kötülüklerden arınmış olması lazımdır. Böyle insanlar az olduğu için tam hulul ancak Hz. Ali'de olmuştur.

Bazen Allah Hz. Ali'de olduğu gibi, bütün hüviyetiyle bir bedene hulul etmeyebilir. Bu takdirde ya fiilleri ile, ya sıfatları ile veya zatı ile tecelli eder. Ama bunların üçünün bir arada bulunduğu bir beden Hz. Ali'den sonra gelmeyecektir. Bu itibarla, Hz. Ali'den sonra Allah'ın hulul ettiği hiçbir beden tam hulule mazhar olmuş değildir.

Eskiden bazı mutasavvıfların, Allahın nurunun güzel yüzlü insanlarda tecelli eylediğine inandıklarını biliyoruz. Hatta bazılarının bunu hulule kadar vardırdıkları da malumdur. Böyle bir hulul inancının *Hulmaniyye* mezhebi mensupları arasında da bulunduğu anlaşılıyor.

Şekil (Don) Değiştirme (Metamorfoz)
Şekil değiştirme genellikle üstün bir güç, yerine göre Allah, sihirbaz, cadı, evliya tarafından, ya yapılan bir iyiliğe karşılık mükafat veya kötülüğü ceza olarak gerçekleştirilmektedir. Çoğu defa bu motifle, bir ağacın, hayvanın yahut cansız bir nesnenin şimdiki haline nasıl geldiği açıklanmaya çalışılır. Şekil değiştirmeyi ifade için Türk menkabe, masal ve efsanelerinde donuna girmek deyiminin kullanıldığı görülür: Geyik donuna girmek (geyik olmak), güvercin donuna girmek (güvercin olmak)gibi.

Şamanların yaptığı hemen her ayinde mutlaka hayvan yer almaktadır. Bir bakıma Şaman, insan-hayvandır. Düşman ruhlara karşı hayvan kılığına girerek savaşır; gökyüzüne yaptığı seyahati hayvanlar aracılığıyla yapar. Bu itibarla geyik kılığına giren Türk dervişlerinin bu menkabeleri Şamanizm'le ilgilidir; Budizm'le alakasını düşünmek çok uzaklara gitmek olur.

Bu konuyu en iyi inceleyenlerden biri olan Saadet Çağatay ise aksi görüşü ileri sürmekte, hatta meselenin Budizm'le ilgisini örneklerle ortaya koymaktadır.

Bu hikayenin, karnında yavrusu olan bir ceylanı avcıdan kurtarmak için kendini feda eden Buda'nın anlatıldığı Kral Brahmadotta catakasıyla ilgisi S.Çağatay tarafından incelenmiş, aynı geyik hikayesinin Kazakça manzum bir varyantı ile de karşılaştırılmıştır.

Bütün bunlar bir önemli hususu daha meydana çıkarmaktadır ki, o da geyiğin İslami devirde hem Orta Asya'da hem de Anadolu'da evliyalık mefhumu ile sıkı alakasıdır.

Geyiğin bilhassa Bektaşi ve Kızılbaş zümrelerinde mukaddes bir hayvan kabul edilmesiyle alakadardır. Temelinde hiç şüphesiz Buda-geyik münasebetinden geliştirilen evliya-geyik ilişkisi bulunan bu telakki, Anadolu'da ortaya çıkmış olmayıp İslam öncesine dayanmaktadır. Bu inancın sonucu, geyiğin avlanması kesinlikle yasaklanmış görünüyor. Bütün Tahtacı ve Yörük

aşiretlerinde, geyik vuran avcıların başlarına mutlaka bir felaket geleceği inancının mevcudiyeti dikkati çekiyor ve bu konuda sayısız olaylar naklediliyor.

Geyik, kuş ya da başka herhangi bir hayvanın şekline girmeye dair inançlar, bir kısmı bize Şamanizm'le intikal etmiş gibi görünmekle beraber gerçekte tipik Budist inançlardır ve büyük bir ihtimalle, daha Orta Asya'da Budizm'in Türkler tarafından kabulü esnasında Şamanizm'e geçmiş bulunmaktadır.

Havada Uçma (Levitasyon)
Eliade'ın belirttiğine göre tipik bir Budist inanç olan havada uçmanın eski Budist evliya, yogi ve sihirbazlarının menkabelerinde birçok örneği vardır. Eliade bunun, eski Hint'in halk inançlarındaki mistik metotlar arasında birinci sırayı işgal ettiğini söyler.

Dört Unsur(Anasır-ı Erbaa) İnancı
Bektaşiliğin önemli inançlarından birini teşkil eden bu anasır (unsurlar) telakkisinin, bazılarınca bizzat Hacı Bektaş'ın yazdığı kabul edilen *Makalat*'ta da kuvvetle işlendiği görülmektedir. Allah insanları bu dört unsurdan yaratmıştır. Dolayısıyla bu unsurların özelliğini taşırlar. Abidler denilen şeriat ehli, yelden yaratılmıştır. Zahidler, tarikat ehli olup oddan yaratılmıştır. Marifet ehli olan arifler sudan, sonuncuları teşkil eden muhabbet ehli muhipler ise topraktan yaratılmışlardır.

Tarih kaynakları dört unsur inancının İslamiyet'e girmeden çok evvel eski Türklerde tanındığını gösteriyor. ... Türkler ateşe, fevkalade bir kutsiyet izafe ediyorlar. Aynı şekilde hava ve suyu takdis edip toprağa büyük bir önem veriyorlar.

Çin'de ... beş elemandan söz edilmektedir: Ağaç: işareti *yin*, temsilci hayvanı kaplan; toprak: işareti *siu*, temsilci hayvanı köpek; su: işareti *hai*, temsilci hayvanı domuz; ateş: işareti *sseu*, temsilci hayvanı yılan.

Menkabelerdeki anasır telakkisine tam anlamıyla uyan bir başka telakkiyi biz ilk devir Budizm'inde buluyoruz. Buna göre yeryüzündeki her madde şu dört unsurdan, yani toprak, su, ateş ve rüzgardan yaratılmıştır.

Ancak, insanın dört unsurdan yaratıldığına dair Bektaşilikteki inancın, ilk insanın beş unsurdan mürekkep olduğuna dair Maniheizm'deki telakkiyi hatırlattığını da hesaba katmak mantıklı olacaktır.

Ateş Kültü
Zerdüştlükte ateşin temizleyiciliğine ve hayatı yenileyiciliğine inanılmaktadır. ... Ateşin Mazdeizm'de de temel bir öneme haiz olduğu bilinmektedir.

Değişik yörelerde, üzerlik denilen bir bitkinin ateşe atılan tohumlarıyla hastayı tütsüleme. ... Ayrıca yine Anadolu'nun pek çok yerinde düğün, bayram vs. zamanlarında, yakılan ateşlerin üstünden atlamak, çevresinde raksetmek, dönmek şeklinde görülen sinsin oyunu da, eski ateş ayinlerinin mahiyetini kaybetmiş ve folklora yerleşmiş bir şeklinden başka bir şey olmamalıdır.

Anadolu'da Sünni halk arasında ateş kültünü yansıtan bu gibi uygulamalar, Kızılbaş Türkler ve Kürtlerde daha belirgin ve aslına daha yakındır. ... Eski Türkler ve Moğollarda, günümüzde

Sibirya'da ve Altaylarda ateşe karşı yapılması yasak işler, aynen Kızılbaş Türkler ve Kürtlerde de geçerlidir. Ateşe bıçak tutmak, su dökmek, pis bir şey atmak yasaktır. Bunların, ateşin ölümüne sebep olacakları için uğursuzluk getirdiğine inanılır.

Bir evde ocağın devamlı yanması, o ailenin saadet ve sürekliliğine işaret sayılmıştır. "Ocağın yansın", "Ocağın sönsün" gibi dua ve beddualar, asıl manası bugün kaybolmakla beraber, hep bu eski inancın ifadesidir.

KİTAB-I MUKADDES KAYNAKLI İNANÇ MOTİFLERİ

İslamiyet'te haça gerilenin Hz. İsa olmayıp Allah tarafından ona benzetilen münafık bir havari olduğu ve ölmeden önce Hz. İsa'nın sağ olarak Allah katına çıktığı kabul edilir.

Burada şunu unutmamak lazım geliyor: Bütün bu inanç örneklerinde herhangi bir insan değil, bir kral, bir peygamber, bir hükümdar ve bir velinin ölmeyip göğe yükselmesi bahis konusudur. Her insan için böyle bir sonuçtan söz edilmemektedir.

Her iki tip menkabenin hem Kitabı Mukaddes, hem de Kur'an-ı Kerim'de örneğini bulabiliyoruz. İlkinde, Filistinlilerle cenge tutuşup susayan Samson'un, tam susuzluktan öleceği sırada, Rabbin emriyle yerden su çıkarıp içtiği hikaye olunur. ... Bizde halk arasında Şem'un Gazi diye bilinen zat budur ve anlatılan hikayeleri büyük çoğunluğuyla Kitab-ı Mukaddes'ten alınmadır.

Anadolu dışı eski Türk efsane ve masallarında yerden veya kayadan su çıkarma motifinin bulunmaması bunun eski Türk inançlarıyla alakası olmadığını göstermeye yeter.

Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli'de ... Seyyid Cemal'in oğlu Asildoğan bir aralık Rumeli tarafına geçmek üzere Gelibolu karşısında boğazın kenarına gelmiştir. ... Bu menkabenin yine aynı yerde geçen bir benzeri Seyyid Ali Sultan için de anlatılır. Yalnız bu defa adı geçenin, kayıkçıların muhalefeti üzerine, eteğini kumla doldurup avuç avuç denize serptiği, kum serpilen yerlerin kara yolu haline geldiği kaydedilmektedir.

Bir menkabesine göre de, Hacım Sultan'ın yağmur sebebiyle kabaran ırmağı yarıp karşıya geçtiği anlatılır.

SONUÇ

Menakıbnamelerde mevcut inanç motiflerinin toplam miktarına göre bir sıralama yapılacak olursa, şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır. Tabiat kültleri ile alakalı sadece 14 motife karşılık, 27 Şamanist, 48 Uzak Doğu ve İran dinleriyle ilgili motif mevcuttur. Kitab-ı Mukaddes kaynaklı motifler ise 46 tanedir. Toplam miktar 145 olduğuna bakılırsa bunun %10'u Tabiat Kültleri, %25'i Şamanizm, %33'ü Uzak Doğu ve İran dinleri %32'si Kitab-ı Mukaddes menşeli motifler olmak üzere bir dağılım gösterdiği ortaya çıkmaktadır.... Bu dağılımda, Uzak Doğu ve İran dinleri umumi bir gruplandırmanın ifadesidir. Oysa bu % 33'lük payın içinde Budizm, Maniheizm, Zerdüştilik, Mazdeizm ve Mazdekizm gibi muhtelif dinler bulunmaktadır. Böyle bir genel gruplandırma, öteki tek menşelerle daha kolay kıyaslama yapabilmek için tercih edilmiştir. Aksi halde nispet büyüklüğüne göre yapılacak bir sıralamada % 32'lik bir hisse ile Kitab-ı Mukaddes menşeli motifin birinci, %25'lik bir nispetle Şamanist motiflerin ikinci sırayı alacakları anlaşılır. Kitab-ı Mukaddes

motiflerinin propaganda için bu kadar rahat kullanılmasında kanaatimizce bir kısmının İslami inançlarda da mevcut olmasının payını bilhassa zikretmelidir. Nitekim 46 motifin en az yarısı İslami gelenekte de mevcuttur.

Umumi sıralama göz önüne alındığında Türk heterodoksisinin unsurlarını teşkil eden İslam öncesi inançların Bektaşi menakıbnamelerindeki ağırlık noktasının Şamanizm değil, Budizm ile Maniheizm ve daha sonra öteki İran dinlerinin meydana getirdiği grup olduğu açığa çıkmaktadır.

Şiiliğe ait motiflerin biraz zayıf kalışı dikkati çekiyor. ... Hz. Ali ve On iki İmam kültünden başka herhangi bir motife rastlanmaması, diğerlerinde bu konuda tek satır dahi bulunmaması altı çizilecek bir husustur. ... Bu vesileyle Anadolu Türk heterodoksisine vücut veren ana faktörün Şiilik değil İslam öncesi dinlerden kalan inançlar olduğu da açık bir surette belirlenmiş bulunmaktadır.